

gemeten aan de uitzendende groep en de moeilijkheden waarvoor deze in patria stond, zeer veel gedaan. De openheid voor anderen valt daarbij zowel bij de start in China als bij die in Suriname — waar men bewust juist vóór de vrijlating der slaven present was — bepaald op, waarbij, dunkt mij, de voordelen van de genootschapszending blijken zonder dat de in dit opzicht te bevangen auteur daar erg in heeft.

Dezelfde auteur publiceert ten slotte onder de titel 'Vijf historische documenten' twee brieven van De Cock, één aan hem, één van W.W. Smitt en één van H.J. Budding, die hij helder inleidt en annoteert. Daarmee sluit hij een bundel af die én in zijn onderdelen én als geheel geslaagd mag heten. Toch eindig ik met enkele vragen te noteren, die mogen aantonen dat ik dit degelijk werk met grote aandacht en belangstelling heb gelezen, maar desalniettemin het gevoel heb dat de schrijvers door hun uitgangspunt ergens geblokkeerd raken en niet meer wetenschappelijk dóórvragen, zodat bepaalde inzichten hun ontgaan. Neem bijvoorbeeld wat L. Doekes in de eerste regels van zijn opstel poneert: 'De afscheiding van 1834 is een wonder van God. Deze reformatie is niet te typeren als sociaal conflict en sociale beweging', waarmee hij m.i. de opvattingen van het hele team vertolkt. De vragen die dan rijzen zijn: 1. welke zijn de criteria die deze stelling aannemelijk maken? Het antwoord moet dan luiden: die zijn theologisch van aard en met het gereformeerd belijden gegeven. Dit laatste toegegeven — hetgeen ik persoonlijk niet doe, maar wel als een mogelijkheid erken — volgt vraag 2: Sluit dit wonder dan uit dat er van een sociaal conflict gesproken kan worden? Mij dunkt dat dit zeer ongereformeerd zou zijn, daar het 'theologiegeschichtlich' vaststaat dat de gereformeerden altijd huiverig zijn geweest voor een rechtstreeks beroep op wonderen en bij voorkeur beleden dat Gods almacht zich manifesteert in de wetmatigheden van het aards bestaan. Abstracter gezegd: de werkingen van de 'causae secundae' en die van de 'Auctor primarius' werden niet van elkaar afgetrokken maar op elkaar betrokken. Mijn derde vraag is derhalve: Getuigt het onttrekken van welke reformatie dan ook aan de sociale werkelijkheid van conflicten en bewegingen niet eerder van piëtistische oefenaars-theologie dan van gereformeerde? Met mijn vierde en laatste vraag kom ik op een heel ander, zij het even historisch, terrein. Op blz. 271 leest men in een der brieven van De Cock, na de Afscheiding, dat iemand uit Middelstum hem zijn kind wil laten dopen om het 'niet te laten dopen van een Baälknecht'. Zowel hij als de commentator laten dit passeren. Kennen zij de aloude formulieren van enigheid dan niet en meer speciaal de *Heidelberse Catechismus*, zoals die in zondag 43 het (negende) gebod over het geven van 'valsche ghetuyghenisse' uitlegt: 'Dat ick. . . niemandt lichtelick ende onverhoort oordeele ofte helpe verdoemen. . . ?' Betekent dit niet dat protestants-christelijk Nederland na 150 jaar 'allen die bleven', zoals in casu A. Lofvers, de predikant van Middelstum, eens een faire kans dient te geven? Ik meen dat A. de Groot in *De Afscheiding van 1834* daarvoor het stramien geleverd heeft en J. Vree met zijn dissertatie over de Groningers een voorbeeld, maar bovenal ben ik er van overtuigd dat de uitgegeven en onuitgegeven correspondentie van de Réveil-vrienden boordevol zal blijken te zitten met gegevens die een zeer genuanceerd oordeel mogelijk maken.

F.R.J. Knetsch